

ЧИ МАЮ Я ПРАВО НА ОБСТАВИНУ, ЩО ВИКЛЮЧАЄ КРИМІНАЛЬНУ ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ ЯК ДІЯ ПІД ПСИХІЧНИМ ПРИМУСОМ?

Питання щодо психічного примусу та звільнення особи від кримінальної відповідальності, яка вчинила кримінальне правопорушення під дією примусу, є досить актуальним, враховуючи запроваджений воєнний стан в Україні, оскільки правоохоронними органами вже були зафіксовані такі випадки.

Розділ VIII Кримінального кодексу України визначає обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння. Однією з таких обставин є вчинення кримінального правопорушення під впливом психічного примусу, що визначено ст. 40 КК України. Тому постає важливе питання: якщо особа діяла під примусом, внаслідок чого не могла керувати своїми вчинками, то чи буде вона нести відповідальність за заподіяну шкоду?

Однак, потрібно розуміти різницю між психічним примусом (ст.40 КК) та крайньою необхідністю (ст.39 КК). Під крайньою необхідністю слід розуміти заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним правам цієї людини або інших осіб. У разі застосування особою крайньої необхідності, вона не буде нести відповідальність, якщо заподіяна нею шкода є менш значною, ніж відвернена шкода. Наприклад, не є кримінально протиправним діяння надання інформації з державного реєстру керівником апарату суду, якому погрожує вбивством озброєна людина. Однак, за передання інформації з реєстру зацікавленій особі яка застосувала до неї шантаж, дана особа понесе кримінальну відповідальність.

У судовій практиці застосування положень ст. 40 КК України застосовується вкрай рідко. Прикладом застосування судом даного положення є справа 757/30397/14. Судом першої інстанції було враховано всі обставини справи, та відповідно до ст. 66 КК України визнано обставиною яка пом'якшує покарання вчинення злочину під впливом погрози, примусу щодо одного з обвинувачених. На даний вирок обвинуваченими було подано апеляційні скарги. Апеляційний суд при ухваленні судового рішення, апеляційну скаргу одного з обвинувачених задовільнив частково. Зокрема, враховуючи, що один з обвинувачених, як було встановлено в судді першої інстанції, вчинив злочин під впливом погрози, примусу. Виходячи з наведеного, колегія суддів прийшла до висновків про можливість призначення обвинуваченому більш м'якого покарання, в межах санкції статей, за якими його визнали винним. На дану ухвалу апеляційного суду одним з обвинувачених було подано касаційну скаргу. Однак, Верховний суд відмовив у відкритті касаційного провадження, оскільки вважає, що судом першої інстанції було правильно визначено обставину, яка пом'якшує покарання обвинуваченому, який вчинив кримінальне правопорушення під дією примусу, та ухвала апеляційного суду відповідає вимогам ст.419 КПК України.

Аналізуючи міжнародне кримінальне право, застосування примусу як обставини, що виключає кримінальну відповідальність, передбачено у ст. 31 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Практика Міжнародного кримінального суду, як захисту, є досить обмеженою. Однак, у справі «Прокурор проти Домініка Онгвена (2016)» захист заперечував обвинувачення та стверджував, що обвинувачений діяв під примусом, будучи викраденим у дитинстві та примушеним до участі у бойових діях. Суд визнав, що хоча Онгвен і зазнав серйозних страждань, це не звільняє його від відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення, оскільки він мав можливість ухилитись від їх вчинення.

Національне та міжнародне кримінальне право визнає примус, як обставину, що може виключати кримінальну відповідальність. Застосування цього положення є обмеженим, особливо щодо серйозних кримінальних правопорушень, таких як військові злочини.

Розглядаючи питання примусу за доцільне врахувати події які відбувались в Україні у 2014 році, зокрема, анексія Кримського півострову військовими рф. Після анексії Криму, військові рф почали встановлювати свої правила та закликати військових ЗС України прийняти присягу російської федерації. У той же час Міністерством оборони України було доведено до відома військовослужбовців ЗСУ Директиву про можливість виїзду на материкову частину України. Військовим було надано реальну можливість покинути півострів, однак цією можливістю скористались не всі. Деякі з військовослужбовців ЗУ України залишились в Криму та прийняли присягу рф. Застосування до даних військовослужбовців положень ст. 40 КК України буде неможливим, оскільки вони мали можливість залишити півострів та не перебували під дією примусу з боку військових рф. Військові, які вирішили тоді прийняти присягу російської федерації та відмовились повертатись на материкову частину України, понесуть відповідальність згідно із законодавством за ст. 111 (державна зрада), ст. 111-1 (колабораційна діяльність) та ст. 408 (дезертирство) КК України.

З початку повномасштабного вторгнення рф на територію України відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень військовослужбовцями під дією примусу у деяких випадках змінилась. Під час окупації територій України військовослужбовцями рф, у полон було взято багато військових ЗСУ. Під час перебування військовослужбовців ЗУ України у полоні, вони будучи під психічним та фізичним примусом приймали присягу російської федерації. У даному випадку застосування положень ст. 40 КК України буде актуальним, оскільки дані військовослужбовці знаходились під безпосереднім примусом, не могли керувати своїми вчинками та мали на меті зберегти власне життя, у зв'язку з чим прийняли присягу країни агресора. Відповідно до статті 3 Конституції України, життя людини визнається в Україні найвищою соціальною цінністю.

Підсумовуючи вище сказане, можна зробити висновок, що обставина психічного примусу як підстава для звільнення від кримінальної відповідальності має обмежене застосування як у національному, так і в міжнародному праві. Суд ретельно аналізує обставини кожної справи для винесення справедливого рішення, оскільки межа між вчиненням правопорушення під примусом та свідомим вибором особи уникнути більшої шкоди досить тонка. Для врахування положення примусу необхідно довести, що особа не могла контролювати свої дії через реальну загрозу життю чи здоров'ю. У випадках, коли існувала можливість уникнути правопорушення, настає кримінальна відповідальність. Це особливо актуально та важливо у контексті військових злочинів і подій, пов'язаних із російською агресією проти України.